

MUSEO D
UNIVERSIDAD
ZARAGOZA

APIQUER

UN ARAGONESISTA DE LA FRANJA, UN CANTAUTOR EN CATALÀ AL SERVICI D'ARAGÓ

Lluís-Xavier Flores Abat

Filòleg i etnògraf

Germán Celma Ibáñez

Músic

A firme Artur Quintana, al pròleg de *Melodia provençal*, que pels voltants de 1970 es van alçar a l'Aragó les primeres veus poètiques en català i les primeres en denunciar la discriminació en què es trobava esta llengua al nostre país. Entre eixes veus primerenques que nomene el nostre reconegut lingüista i destacat aragonesista d'origen català hi ha la d'alguns aragonesos com la del cantautor Tomàs Bosque Peñarroya.

Hem de reconèixer que, tot i el nostre interès, des de fa anys, en la realitat lingüística aragonesa, la figura d'este il·lustre aragonés nos havia passat un tant desapercebuda. La seua redescoberta gràcies a l'enregistrament sonor del *Primer Encuentro de la Música Popular en Aragón* de 1973 –afortunadament rescatat per a la història de l'Aragó– nos causà una sensació estranya, tant de sorpresa com de vergonya, en emocionar-nos al sentir les seues cançons en català i adonar-nos que, a pesar d'haver llegit lo seu nom, sovint en la revista *Temps de Franja* i altres publicacions, mai no hi havíem aprofundit. Conscients de la gran rellevància del personatge i sabent de l'amistat que li unie amb lo nostre amic codonyerà Germán Celma, volguérem conèixer-lo en persona i tots dos, juntament amb lo músic i amic tortosí Sergi Masip, vam entrevistar-lo a principis d'este any.

Al concert del Teatro Principal de Saragossa, 1973. Foto: Luis Melendo

LA GÈNESI D'UN POETA, UN MÚSIC I UN PROFESSOR. DE PAGESOS, MAESTRES I VIQUIARIS

Tomàs és un home de setanta-cinc anys nascut a la comarca natural del Matarranya-Mesquí, concretament a La Codonyera, una vila on encara es parle un bellíssim català amb trets medievals, i que fa frontera amb lo Baix Aragó castellano-parlant. Fill d'agricultors, Tomàs va anar a estudi des de ben menut i als catorze anys, després de finalitzar l'educació obligatòria amb unes notes excel·lents, va escomençar a treballar al camp, al costat de son pare i dels burros. Ell no va tindre la possibilitat, com alguns pocs afortunats de la seua colla, de seguir la formació fora del lloc, com així anomenen els codonyerans al seu poble; lo seu tio-*auelo* que podie, no el va ajudar. Tanmateix, en acabar la faena diària al camp, Tomàs anave a classes de guitarra i bandúrria a casa de Florencio Moliner, un músic *d'oïdo* que li ensenyà, entre d'altres, a sonar les melodies i tornades populars de jota del terreny.

L'any 1948, any del seu naiximent, La Codonyera ere un poble amb set-cents habitants, on es vivie de la terra, i es respirave al lloc, malgrat la repressió franquista, una relativa flaire progressista, d'idees *de çurdes*, com nos diu Tomàs. Los causants havien set los *maestres*, mestres republicans que hi treballaren i que van marcar tota una generació de codonyerans. La dècada dels 60 suposà, però, una davallada de la població, molts emigraren a Barcelona; tanmateix, La Codonyera ere un poble exemplar i el cooperativisme funcionave bé.

Tomàs ere espavilat; als huit anys ja sabie què havie passat en la guerra, ere molt ben parlat, segons observaven los iaïos, i rebie classes de música. Sabie que el tio A. Senante, escolapi, los havie comprat als nebots –entre ells son pare– un acordió, una bandúrria i una guitarra, i anys després se'ls repartieren entre els cosins. La música li agradave, ere la seua passió i ho tocave i cantave tot, tot lo que es podie sentir, és clar

—com ara el gaiter de les Parres, Camilo Ronzano—, ja que la ràdio no va arribar al poble fins els anys 50. Llavors, un dia, sabent tocar la guitarra, la bandúrria, l'acordió, l'harmònica... va descobrir la música clàssica fent d'escolanet a l'església. Lo culpable, Cèsar Royo Pardo, *viquiari* de La Codonyera i Fórnols que tocava melodies a l'harmòni, com l'Arlesiana de Bizet, que se li va clavar al cap i no oblidaria mai més. Allò li va parèixer molt més interessant que lo que havia fet fins lo moment i això li feu interessar-se per les cançons de la ràdio, los cantautors dels festivals del Mediterrani o de Benidorm, la música dels jóvens de la seua edat com los Beatles... Tant és així que un amic seu a Barcelona, li va comprar una *guitiarra* i tot sol, mirant com tocava Conrado Escuin de la Torrocella, va escomençar a fer les seues primeres provatines en la cançó d'autor.

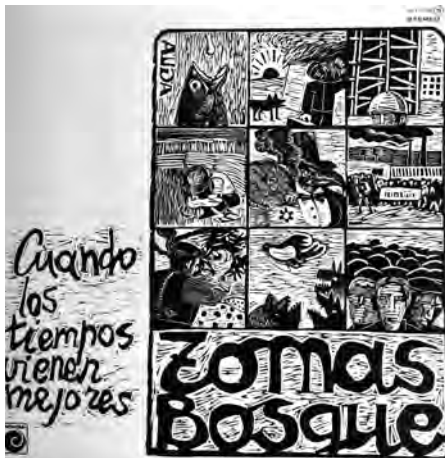

La Codonyera. Foto Javier Alquézar

LA DESCOBERTA D'UN PAÍS I D'UNA LLENGUA COMUNA PER UN JOVE COMPROMÉS

Lo final dels anys seixanta és una època de revolta, en què la necessitat d'expressar idees de llibertat impulsava a molts aragonesos a implicar-se culturalment i política. Tomàs, entusiasmat gràcies als cantants de la Nova Cançó i d'altres que escoltava per la ràdio, escomençava a sentir el potencial de cantar i de fer-ho també en la seua llengua, en eixe *chapurreau* que molts pensaven (i encara pensen) que no es podia escriure, i que cantautors com la mallorquina Maria del Mar Bonet o el valencià Raimon usaven com a vehicle de cultura.

Escomençà a compondre cançons com ara *Tots cantem* —inspirada en una melodia de la catalana Guillermina Mota— i un dia, gràcies a un altre capellà de tendència progressista que organitzava vetlades teatrals, acabà cantant-les com a final d'una obra final al teatre de Fórnols, però també al del seu poble i d'altres de la comarca, que va poder visitar i conèixer. Los aplaudiments dels seus en escoltar *Tots can-*

Quando los tiempos vienen mejores, 1977

Tomás Bosque, 1978

tem i una versió d'una cançó de Marlene Dietrich li animaren a seguir. Ere l'any seixanta-huit i novament los vicaris, com Mariano Martínez o Ángel Delgado, havien set la clau en la seua vida artística; «a mi los viquiaris m'ha anat molt bé sempre perquè eren los que estaven i podien fer cultura», nos afirme entre orgull i broma.

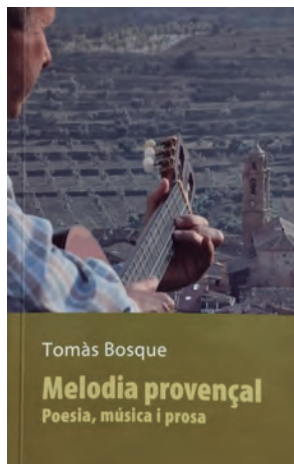
Molt prompte vingueren los premis en recitals i *concierts*, com los fets al Matarranya i al Baix Aragó (la Torre de Vilella, Aiguaviva, la Ginebrosa, la Torrocella, Alcanyís, Puigmoreno...); a Saragossa, on coneix Labordeta en un concert fet lo 1970 en benefici de l'associació Atades i als còmics Manolito Royo i Fernando Estesó; a Terol, on coincidirà, ja integrat en lo Partit Comunista (que abandonà anys després), amb lo poeta, professor i historiador Ánchel Conte..., però també a Llíria, al País Valencià, on conegué la cantautora Araceli Banyuls. Tanmateix, i sense cap dubte, lo 1973 marque una fita en la seua carrera; és l'any del Primer Encuentro celebrat al Teatro Principal de Saragossa, on va coincidir de nou amb Labordeta –esta vegada li'l va presentar el director de l'acte–, Pilar Garzón –primera dona en cantar en aragonés–, Joaquín Carbonell i els grups Tierra Húmeda, Renaxer, La Bullonera..., la majoria dels quals ja coneixie per una actuació en la setmana cultural del Colegio Menor San Pablo de Terol. Bosque va interpretar-hi cinc temes, dos d'ells en català de La Codonyera, *M'agradarie* i *Me n'aniré*; ningú va xiular-li ni es va queixar per cantar en este idioma també aragonés. La participació en diferents emissores de ràdio no es feu esperar i amb l'espenta que done la joventut i les ganes de triomfar, l'any següent, mentres fee el servici militar a la Jefatura de Ingenieros de la V Región Militar, va demanar permís per a participar al Festival de Colmenar Viejo, a Madrid. En una plaça de bous acaramullada de gent va fer-se amb lo tercer premi i els elogis dels presentadors Joaquín Prats i Mònica Randall.

L'èxit li animà, el 1972, a mudar-se a Barcelona i abandonar la cooperativa on treballava d'escrivent. A la ciutat comtal partcipe en lo programa Radioscope de Ràdio Barcelona que presentave el locutor Salvador Escamilla, i per on passaven totes

les estrelles del moment per a ser entrevistades. Hi va estar dos voltes i va coincidir amb la Trinca, Tete Montoliu i Joan Baptista Humet. Però a la capital catalana, on als anys setanta parlar de la Franja ere tota una novetat i sovint li preguntaven si ere valencià, s'adone que allí no es podie fer res, i se'n torne a l'Aragó; «lo puesto per a fer les coses ere l'Aragó, per agón tenie jo los contactos», nos diu l'autor.

L'any 1977, a iniciativa de la casa Záfiro enregistre el seu primer disc *Cuando los tiempos vienen mejores*, amb músics que busque la productora per a l'ocasió. La portada de Millas Ponce, a manera de pòster, la conserve en sa casa de Castellseràs. I a este treball, li'n seguirà un altre, fet amb més pretensions (hi participen músics de l'Orquesta Nacional de España), completament amb temes en castellà i titulat *Tomás Bosque*. Ni al primer ni al segon apareixen los temes en català cantats al Primer Encuentro; de fet «M'agradarie» és gravat en castellà al segon, per la qual cosa estos dos temes quedaran inèdits fins l'aparició del CD, esmentat al principi.

L'any 1978 quasi una trentena de recitals, sol o acompanyat, i la participació en dos programes de TVE, la un al circuit català de la 2 a Miramar i l'altre al programa «Fiesta» de José Luis Uribarri, auguraven al cantautor aragonés un futur molt prometedor, però inexplicablement en 1979 només fa tres recitals, i decidix retirar-se; «lo panorama musical girave en torn de Labordeta i La Bullonera, eren més famosos i, a més, no cantaven en català», nos confessa amb certa malenconia i realisme.

Tomàs Bosque en sa casa. Foto: Sergi Masip

DESPRÉS DE TRES DÈCADES DE SILENCI, LO RETORN A L'ACTIVISME

Sabem que a Tomàs li agradave amb passió la música clàssica, des de ben menut, i és precisament amb la seua retirada quan es dedicà a estudiar i acabar els seus estudis com a professor de conservatori. Es va comprar un piano, es va formar musicalment i acabà creant i dirigint una escola de música a Saragossa, de reconegut prestigi. Durant eixos anys, la faena li va llevar

Caricatura de Tomàs Bosque, per Carlos Azagra

el temps per a dedicar-se a compondre noves cançons i sobretot a il·lusionar-se amb la idea de tornar als escenaris o a enregistrar tots los seus temes inèdits; «tot eixo me demanave tindre uns músics propis».

I és així com al llarg dels anys escomence a acumular cançons en diferents carpetes i fitxes, moltes d'elles incompletes, «ara les cançons, quan una la tens acabada del tot, ja és prou, perquè l'has d'interpretar, perquè l'has de fer... ». Nos recorda Tomàs que anys arrere compondre tampoc li ere tan fàcil i fer-ho en català li suposave un esforç, la cosa ere complexa. Nos reconeix, a més, que ell sempre havie tingut en ment projectes d'enregistrar en la nostra llengua, però a llarg termini. En lo seu període de joventut, la ferma convicció en les idees comunistes i les ganes de canviar la societat, va fer que es posara al servici de l'activitat política i, sense dubte, fer arribar un missatge crític al major nombre de persones suposà l'opció de compondre més cançons en castellà i interpretar-les als seus recitals a l'Aragó, majoritàriament castellanoparlant. Tanmateix, això ho feu sense oblidar de fer-hi present temes propis escrits en lo seu idioma matern, lo català de La Codonyera, los quals, també cal dir-ho, no sempre eren ben rebuts per algú del públic.

Sigue com sigue, la seua producció en silenci va anar ampliant-se xino-xano i, coincidint amb la seua jubilació, l'any 2010, torne a l'escena gràcies a la publicació de *Melodia provençal. Poesia, música i prosa*, un recull dels seues poemes amb una selecció de cançons, partitures i articles publicats al diari *La Comarca* d'Alcanyís, que s'acompanyà de tres concerts a Saragossa, Alcanyís i Maella.

La seua tornada va coincidir amb los tristíssims fets de La Codonyera, el 10 de març d'eixe any, en què concitadans seus, esperonats per poders fàctics del poble, i en una conjuntura lleugerament favorable per al català gràcies a l'aprovació de la Llei de Llengües, van aücar els assistents a un acte de Chunta Aragonésista en lo qual estaven presents activistes de la nostra cultura com Artur Quintana: «és una època

Tomàs Bosque, de jove. Arxiu Tomàs Bosque

trista, molt trista, l'època esta de l'alcaldesa i d'esta gent». Realment açò va afectar a la convivència entre els veïns i a la mala imatge de la vila de La Codonyera.

Cal dir, que un parell d'anys abans, i amb motiu de l'Expo Zaragoza 2008, Tomàs Bosque havia estat treballant en una col·lecció de cançons en castellà, que va presentar a l'Ajuntament de Saragossa, perquè Plácido Domingo —l'*auela* del qual era de La Codonyera i ell, a l'estiu, hi estiuejave— i l'Orquesta Sinfónica de Madrid, les haguera interpretades en l'Expo. Per a Tomàs, los temes que va preparar per a esta ocasió formaran part d'un cinqué disc.

LO COMPROMÍS AMB LO CATALÀ I AMB L'ARAGÓ

Tomàs fa anys que viu a la capital aragonesa i també visita sovint Castellseràs, lloc de la seua dona, on té una vintena d'arbres fruiters i parres, i un piano amb la carpeta de partitures damunt, igual que a Saragossa. No ha oblidat La Codonyera, lo seu poble, on manté la casa vella dels seues oncles a mig restaurar i hi conserve *trastes* i ferramentes de dos generacions. Allí sempre parle en català, com també a tots los pobles de la comarca i de la redolada. Mai no li ha agradat la divisió administrativa oficial que ha esquarterat lo Matarranya en tres comarques.

Com podem intuir, Bosque va ser criat en català i en eixe idioma sempre va sentir parlar la seua *auela*, que en castellà només sabia saludar. La nostàlgia que transpue a l'hora de recordar la tornada d'un estil de jota local, la lletra de la qual degué inventar-se el seu *maestre*; «és la tia Perita, és la tia Perita, és la tia Perita i l'oncle Gallipont, és la tia Perita, és la tia Perita... », li porte a interrogar-nos per primera vegada: «sabeu què és un *gallipont*?». Es tracte d'una paraula que, com tantes altres, ha anat acumulant en la memòria i lamenta que es perde. Totes eixes *palaires* les té apuntades en una llibreta, en té llistades moltes que ja no es diuen o no se senten; veus que a banda de retindre en papers i en la memòria, cobren vida en les seues poesies i cançons.

Un exemple el trobem en les composicions que té agrupades sota el títol «La llengua estimada».

D'altra banda, i amb lo pas del temps, Tomàs nos reconeix que el fet de posar-se a escriure articles i ser llegit no només pels codonyerans, li han portat a forjar un model de llengua –en un procés exactament paral·lel al qual s'enfronten molts activistes franjolins i nos hem enfrontat nosaltres a l'hora de redactar este reportatge– en lo qual puguen identificar-se tots los aragonesos; «és que jo tinc la costum molt arraïlada d'escriure a quanta més gent possible, a La Codonyera tinc quinze lectors, aquí a Castellseràs també, i més que a La Codonyera, i a Calanda, i a tot lo Matarranya, i més...». Nos ha fet esta reflexió quan li hem preguntat si als seus nous projectes musicals farà servir el català de La Codonyera i nos afig que «si canto, vull cantar perquè m'entenguen tots», en referència a un model de llengua no tan local.

I així serà i amb exclusivitat en la nostra llengua, ja que actualment prepare l'edició del seu tercer disc, en què homenatjarà Desideri Lombarte, un projecte que potser avale l'Institut de Estudios Turolenses, al qual també interpretarà versions seues de les composicions d'este gran poeta del Matarranya i del Masmu, com ara «La Masovera». No dubtem que la música clàssica, però també la popular, impregnará les melodies d'estos nous temes. I així ocorrerà, nos avança novament, amb *Lo meu Aragó*, un quart disc que dedicarà a la seua obra poètica i musical, en què inclourà cançons velles i noves com ara «Muntanyes del Matarranya» o «Lo meu Aragó», uns temes, que en sentir-los, nos han fet pensar en la possibilitat que puguen esdevenir himnes de la comarca i del país, respectivament. I com si nos haguera llegit lo pensament Bosque nos diu «igual que Labordeta, lo meu disc serà un himne a l'Aragó».

I què és Aragó per a Bosque? Doncs, com en molts franjolins, lo sentiment és dual, perquè s'estime i se sent de l'Aragó i alhora també de les terres catalanoparlants veïnes. Aragó és lo seu país, és evident, i des d'Aragó li ha cantat, li cante i li cantarà a la seua terra i a la seua llengua. Tanmateix, no és cap secret que els catalanoparlants aragonesos són una realitat incòmoda que encara no encaixe per a molts, i ell així ho percep. En este context, és lògic que molts franjolins troben comprensió en los germans veïns valencians i catalans, amb qui compartixen la mateixa varietat lingüística. Al capdavant, los veïns han esdevingut lo segon país de Bosque, i nos ho explique amb una contalla: «si vedeu un lloc agon sentiu una campana que té lo toc bo, allí tinc la meua pàtria, la meua casa i lo meu foc, si veniu i mos avenim, estarem bé; allí empece la meua pàtria, i la podrem fer tan gran com vullguem». Tomàs celebre els notables avanços que darrerament l'Aragó ha fet per a incorporar la llengua catalana i els seus parlants aragonesos en l'imaginari col·lectiu i identitari del país, però, tot i així, considere que encara ha de desaparèixer el complex d'inferioritat de la majoria de les institucions. Quan s'ataque l'idioma, nos reconeix que «jo sic més de la part d'allà que de la part d'ací, però també se pot ser de les dos parts, això passe, és com los amors». I així és precisament com ell i molts aragonesos de frontera se senten, amb un sentiment totalment compartit entre Aragó i els veïns; o en altres paraules, entre la pàtria i la llengua materna. Com conclou Tomàs, los de la Franja «tenim un peu a cada costat».

Siguem positius, doncs, i tant de bo des del nostre Aragó continuen sentint-se eixos tocs bons de campana, perquè tots, franjolins, aragonesos i catalanoparlants, nos los mereixem. Naltros los ho desitgem de tot cor als codonyerans com Tomàs i a tots els pobles amb qui compartim este idioma mil·lenari i ben aragonés.

Montreal - La Codonyera, onze de maig de 2023.

PER A SABER-NE MÉS CONSULTEU:

BARBACHANO, Margarita & DOMÍNGUEZ, Antonio (2021): «Tomás Bosque, el cantautor bilingüe», en *Al levantar la vista. Cantautores aragoneses quince años después*, 2a edició ampliada y corregida, Zaragoza, Prensa Diaria Aragonesa.

BOSQUE, Tomàs (2010): *Melodia provençal. Poesia, música i prosa*, ed. a cura de Maria-D. Gimeno i Artur Quintana, Terol, Iniciativa Cultural de la Franja.

TERÈS, Carles (2021): «Estant fora vaig entendre que des d'Aragó es podia defensar la nostra llengua», *Temps de Franja*, 149 (gener 2021) [entrevista a Tomàs Bosque]

Video de youtube de l'entrevista a TVE «A golps creixem» en <https://www.youtube.com/watch?v=ONwimYOVwP8&t=89s>